

Sjuka uppslag

Karin Friberg
Institutionen för svenska språket

1. Inledning

Den form av ett ord vi letar efter när vi söker i ett lexikon, i en ordlista eller i ett register är vanligtvis den form som vi betraktar som den mest grundläggande. För substantiv är detta obestämd form singularis. Denna form är vanlig som uppslagsord, det är sant. Men vid en titt på vilka former som förekommer i olika typer av lexikon och ordlistor, ser vi att denna form är långt ifrån allena rådande.

Jag vill i det här arbetet titta på vilka morfologiska former som används som uppslagsord för fraser och sammansättningar där strängen *sjukdom* ingår som huvudled. Jag tänker se på varför just dessa former har valts och om det finns mönster bakom valet av form på uppslagsord. Jag avser också att studera olika typer av lexikon och ordlistor där uppslagsord förekommer och genom korpussökningar se om funktionen av, respektive förekomsten eller icke-förekomsten av, vissa former i autentisk text har något samband med vilka former som valts. Med andra ord: är det betydelsen av orden, ordens funktion eller kanske typen av uppslagsverk som avgör valet av morfologisk form?

Jag kommer i detta arbete att undersöka uppslagsord i ordböcker och tesaurusar men även, som en jämförelse, titta på vilka ordformer som används i registret till *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005), en lärobok avsedd att användas på omvårdnadsprogrammets medicinska grundkurs.

2. Val av form på uppslagsord

2.1. Vad är uppslagsord?

I inledningen till *Svensk ordbok* (1986:XII), beskrivs *uppslagsord* kort som ”det som står med halvfet stil främst i en artikel”, det vill säga först i det stycke som beskriver ett ord i en ordbok. Enligt *Svensk ordbok* utgör varje uppslagsord ett *lemma*, en mängd ordformer som hör till samma ordklass, ingår i samma böjningsmönster och som så långt som möjligt har samma uttal.

Nordisk leksikografisk ordbok (Bergenholtz et al. 1997:172, 196) ger uppslagsord benämningen *lemma* och definierar det som ”uttrykksiden hos det språkliga teget som en ordboksartikel innledes med” och ger alltså lemma en något annorlunda innebörd än *Svensk ordbok* ovan. Bergenholtz et al. skriver vidare att om ordet i fråga inte är ett namn, väljs en särskild böjningsform av det språkliga tecknet som uppslagsord/lemma och denna form får då representera hela det språkliga tecknet.

Rogström (1998:100) sätter, i enlighet med *Nordisk leksikografisk ordbok*, likhetstecken mellan uppslagsord och lemma, och beskriver dem som ”det ord man söker efter för att hitta den artikel som behandlar ordet, dess betydelse(r) och ekvivalent(er)”. Svensén (1997:53) uttrycker detta som att uppslagsordet fungerar som en rubrik till ordboksartikeln.

I inledningen till *Svenska Akademiens ordlista* (1986:8) finns en liknande beskrivning: ”Som uppslagsord räknas alla ord satta med halvfet stil, enkla ord såväl som sammansättningar”. Denna beskrivning är ersatt i upplagan från 1998 (1998:XXXVI) med meningen: ”Uppslagsorden står med fet stil”.

Svensén har i andra upplagan av *Handbok i lexikografi* gått ifrån benämningen *uppslagsord* och använder sig istället av benämningen *lemma*. Han motiverar detta val bland annat med ”att ’uppslagsord’ blir problematiskt när lemmatecknet består av en flerordsenhet” (Svensén 2004:115). Svensén ger följande beskrivning av begreppet lemma:

LEMMAT står i ordboken som representant för ett språkligt tecken, nämligen den lexikaliska enhet som ordboksartikeln handlar om (LEMMATECKNET). Lemmat har till syfte att identifiera lemmatecknet, i en ordbok med alfabetisk makrostruktur [...] också att bestämma artikelns placering i ordboken (Svensén 2004:115).

2.2. Uppslagsordets grammatiska form

Den vanligaste uppslagsformen för substantiv är, som tidigare nämnts, obestämd form singularis. Tanken bakom att välja denna form är enligt Rogström (1998:100) att det är ur den formen som man kan härleda störst antal andra böjningar.

Svensén (2004:128) skriver att ”Den form av lemmatecknet som anförs som lemma i ordboken [...] fungerar som representant för lemmatecknets hela paradigm”. Denna form väljs enligt vissa konventioner och om det inte finns något språkligt hinder anges substantiv i obestämd form singularis. Undantag görs om ett substantiv enbart används i bestämd form eller i pluralis, exempelvis *inälvor*. Typiska fall då ett substantiv enbart förekommer i en viss böjningsform är vad Svensén (2004:128) kallar ”namnliknande ord” så som *tyngdlagen*. Exempel på namn eller namnliknande ord har vi i *egyptiska ögonsjukdomen* och *femte sjukdomen* som är benämningar på specifika sjukdomar, inte på allmänna begrepp, och som enbart förekommer i bestämd form singularis (se vidare avsnitt 2.4). Det är inte ovanligt att ord som annars fallit ur bruk används i idiom, så som *faggorna* i uttrycket *vara i faggorna* (Svensén 2004:128). Som uppslagsord står dessa ord ofta i den form som finns i idiomet.

I passiva ordböcker (som är tänkta att användas för förståelse och inte för produktion av språk) är det enligt Svensén (2004:163–164) motiverat att som komplement använda oregelbundet böjda ordformer som uppslagsord i fall där formen inte går att sluta sig till från singularformen. Svensén understryker att det då är viktigt att tala om vilken böjningsform det är som anges. Exempel på tänkbara uppslagsord är svenskans *gäss* som är pluralis av *gås*, och engelskans *feet*, pluralis av *foot*.

2.3. Uppslagsformen för flerordsenheter

Det finns lexikaliska enheter som består av flera grafiska ord, det vill säga flera grupper av bokstäver med blanksteg (eller skiljetecken) emellan. Hur dessa flerordsenheter representeras som uppslagsord kan skilja sig mellan olika språk och olika typer av ordböcker. Grundkriteriet för att en flerordsenhet ska användas som uppslagsord (lemma) är, enligt Svensén (2004:125), att den har undergått en lexikalisering och att den finns i vårt mentala lexikon som en enhet. En lexikalisering kan innebära att hela uttryckets betydelse inte går att

utläsa ur delarna, att uttrycket avser ett enda begrepp eller att det kan bytas ut mot en synonym som består av ett enda grafiskt ord.

I frågan om vad som gäller i valet av uppslagsord menar Svensén (1997:55) att det finns olika normer för allmänspråkliga ordböcker och för terminologiska ordböcker, dit vi får räkna medicinska lexikon. De allmänspråkliga ordböckerna utgår ofta från det grafiska ordet och arbetar enligt principen ”en uppslagsform – ett grafiskt ord”. Terminologiska ordböcker utgår däremot ofta från begreppet. Ett uppslagsord motsvarar ett begrepp oavsett om det består av ett eller flera ord. Enligt ett sådant synsätt är det lika motiverat att ha frasen *autoimmuna sjukdomar* som uppslagsord, som att ha sammansättningen *konsumtionssjukdomar*. Båda dessa former ser vi i *Medicinsk miniordbok* (Lindskog 2004).

Svensén (1997:55) anger också att lexikografer motiverar val av flerordsfraser som uppslagsord med att dessa fraser är ”frekventa” eller ”viktiga”. Fraserna *samhällsfarliga sjukdomar*, *anmälningspliktiga sjukdomar* och *allmänfarliga sjukdomar* används i *Smittskyddslagen* i pluralform som överordnat begrepp, se exempel 1 nedan. *Allmänfarliga sjukdomar* och *samhällsfarliga sjukdomar* används dessutom som rubrik till var sin bilaga med sjukdomar listade under sig. Detta kan motivera att fraser som *samhällsfarliga sjukdomar* och *anmälningspliktiga sjukdomar* som uppslagsord står i pluralis så som de gör i *Medicinsk miniordbok* (Lindskog 2004) och *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005). Däremot står *allmänfarlig sjukdom* i *Medicinsk miniordbok* något inkonsekvent i singularis.

- 1) Med *samhällsfarliga sjukdomar* avses *allmänfarliga sjukdomar* som kan få en spridning i samhället [...]. De *allmänfarliga sjukdomarna* och vissa andra smittsamma sjukdomar skall anmälas [...]. Sådana sjukdomar benämns *anmälningspliktiga sjukdomar* respektive smittspårningspliktiga sjukdomar (*Smittskyddslagen*: kap 1, §3, min kursivering).

Alla tre fraser används också i *Smittskyddslagen* i singularform, se exempel 2–3 nedan. Då handlar det om en enskild sjukdom som underordnas begreppet i fråga.

- 2) Om en *samhällsfarlig sjukdom* har eller misstänks ha fått spridning inom ett avgränsat område [...] får Socialstyrelsen besluta att ett visst område skall vara avspärrat (*Smittskyddslagen*: kap 3, §10, min kursivering).

- 3) En behandlande läkare som misstänker eller konstaterar fall av *allmänfarlig sjukdom* eller annan *anmälningspliktig sjukdom*, skall utan dröjsmål anmäla detta till smittskyddsläkaren [...] (*Smittskyddslagen*: kap 2, §5, min kursivering).

2.4. Namn som uppslagsord

Det finns en grupp sjukdomsord där formen inte varierar mellan källorna. Detta är beteckningar på enskilda sjukdomar som är att betrakta som egennamn, det vill säga namn på sjukdomar. De flesta namn som jag studerat i detta arbete är av formen ”egennamn+genitiv *sjukdom*”, exempelvis *Addissons sjukdom* eller *Crohns sjukdom*. En mindre grupp är av formen ”attribut (förled+)*sjukdomen*”, det vill säga adjektivfras följd av strängen *sjukdomen*, som eventuellt är huvudled i en sammansättning. Exempel på detta är *femte sjukdomen*, *fjärde könssjukdomen* och *egyptiska ögonsjukdomen*.

Svenska Akademiens grammatik (Teleman et al. 1999:122, 142, 147) anger flera egenskaper hos egennamn som vi återfinner i de sjukdomsnamn som granskas här. Ett egennamn böjs inte i vare sig species eller numerus, såvida det inte är substantiverat. Däremot kan ordgrupper, som används som egennamn, ha strukturen av nominalfraser och ha lexikaliserats i bestämd form, såsom *femte sjukdomen*. Böjningen är då en lexikaliserad del av egennamnets stam. En utmärkande egenskap hos egennamn är att de skrivs med stor begynnelsebokstav, men som vi kan se i de namn som lexikaliserats i bestämd form, är det inte alltid så i fall där gränsen mellan egennamn och substantiv är diffus.

3. MEDLEX, lexikon och korpus

Det lexikon som jag valt för att studera uppslagsformer är *MEDLEX* (Kokkinakis 2004), som är ett maskinläsbart medicinskt lexikon respektive en medicinsk korpus som för närvarande arbetas fram på Språkvetenskaplig databehandling, Institutionen för svenska språket, vid Göteborgs universitet. Tanken är att användaren i samma gränssnitt ska kunna söka i lexikonet och ha omedelbar tillgång till autentiska exempel.

MEDLEX lexikon är baserat på Lexin, ett enspråkigt lexikon avsett för invandrare. Detta lexikon har byggts på, dels med ökat ordförråd, främst inom den medicinska domänen, dels med nya fält för de en-

skilda uppslagsorden. *MEDLEX* lexikon inkluderar nu fält som exempelvis synonymer, antonymer, engelska och latinska/grekiska motsvarigheter, autentiska exempel på användning och länkar till tesauriet *Svensk MeSH*. *MEDLEX* lexikon innehåller drygt 23 000 ord, varav 3 750 är märkta som medicinska termer.

MEDLEX korpus består av dokument från olika medicinska genrer, exempelvis undervisningsmaterial, officiella dokument, hälsorådgivning, artiklar från medicinska tidskrifter och nyhetsartiklar med medicinskt innehåll. En stor del av texterna är hämtade från Internet.

MEDLEX korpus består av drygt fem miljoner ord (~245 000 typer). Korpusen är lemmatiserad och sökbar i KWIC-format (Key Word In Context). Sökningar kan göras på kombinationer av olika parametrar, såsom strängar, lemman, ordklasstaggar och semantiska taggar. De semantiska taggarna är etiketter med information såsom *namn på sjukdom, kemisk substans, anatomisk term, person* eller *mått-enhet*.

3.1. Uppslagsformer i *MEDLEX* lexikon

Lexikonet i *MEDLEX* håller en mycket konsekvent linje. Samtliga uppslagsformer där strängen *sjukdom* ingår står i obestämd form singularis. Detta oavsett om uppslagsordet är en benämning på en enskild sjukdom, som *Graves sjukdom*, en hyperonym till andra sjukdomsord, som *barnsjukdom* eller en allmänt beskrivande benämning på en grupp sjukdomar, som *essentiell sjukdom*. Hur *MEDLEX* skulle behandla sjukdomsnamn i bestämd form med framförställt attribut, såsom *femte sjukdomen* framgår inte, eftersom det inte finns belägg på den typen av namn.

Ingen av övriga lexikon eller ordlistor studerade här tillämpar en lika konsekvent linje. *MEDLEX* är emellertid inte alltigenom konsekvent. Om vi går över till att studera uppslagsord med *syndrom* som bas, finner vi exemplet *cykloida syndrom*, en allmänt beskrivande benämning på en grupp psykiska störningar, och denna uppslagsform står i pluralis.

4. *MeSH*, tesaurus

Svensk MeSH (Medical Subject Headings) är en tesaurus, en typ av ordbok där orden är grupperade enligt begreppsmässiga eller tema-

tiska samband (jfr Svensén 2004:40f.; 444). Där kan man se relationer mellan ord och/eller fraser, om de är synonymer eller om de är överordnade eller underordnade varandra (så kallade hyperonymer och hyponymer) eller om de är besläktade på annat sätt.

MeSH tillhör en speciell typ av tesauros som används som resurs vid informationslagring och informationssökning. En sådan informationstesauros är en kontrollerad vokabulär (struktur av utvalda ord) som används vid indexering, katalogisering och sökning och använder sig som sådan av andra principer för val av uppslagsord än vad en ordbok gör (Svensk *MeSH*; Chowdhury 1999:125f.). Om nyckelord vid indexering väljs enligt en kontrollerad standard, som den i *MeSH*, ökar sannolikheten att fler relevanta dokument återvinns vid informationssökning eftersom samma term används för ett efterfrågat begrepp i både sökfråga och index. *Svensk MeSH* är baserad på en översättning av den ursprungliga amerikanska *MeSH* som är organiserad hierarkiskt i en trädstruktur.

4.1. Uppslagsformer i MeSH

På startsidan för *Svensk MeSH* finns en lista över termkategorier, exempelvis *Anatomi*, *Sjukdomar*, *Organismer*, under vilka termerna är inordnade. Går man in under kategorin *Sjukdomar* får man listat termer för olika kategorier av sjukdomar, exempelvis *Virussjukdomar*, *Muskel- och skelettsjukdomar* och *Immunsjukdomar*. Alla dessa står i pluralform och med inledande versal. Det är inte förrän allra längst ner i hierarkin, där namnet på enskilda sjukdomar såsom *Alexanders sjukdom* eller *Canavans sjukdom* finns listade, som uppslagsordet står i singularform.

Att *Svensk MeSH*, till skillnad från vad vi sett i lexikonerna ovan, använder sig av uppslagsord i pluralis är något som är helt i linje med vedertagna riktlinjer för hur en informationstesauros bör utformas (Kungliga biblioteket; Chowdhury 1999:126f.). Enligt riktlinjerna för en informationstesauros ska alla räknebara substantiv stå i pluralis och de substantiv som inte går att räkna, liksom ämnesord, stå i singularis. Icke räknebara ord kan vara abstrakta begrepp eller sådant som det bara finns ett exemplar av. Det finns dessutom fall där singular- och pluralformen har olika innebörd och då väljs form efter respektive betydelse. Exempel på detta är *fisk* 'råvara' och *fiskar* 'djur'.

Detta förklarar varför de sammansättningar med huvudled ”sjukdom” som är termkategorier och räknebara står i pluralis, medan namn på enskilda sjukdomar står i singularis.

5. Medicinsk grundkurs, register

Ord och termer listas inte bara i ordböcker och tesaurusar. Ett ställe där det går att finna listor av medicinska ord är register i fackböcker. Jag har undersökt registret i *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005) för att se vilken princip som där ligger bakom val av form.

I detta register förekommer uttryck som innehåller strängen *sjukdom* i ett antal olika former, både i singularis och pluralis och både som sammansättning och som nominalfras med framförställt attribut (se bilaga B.2). Det kan tyckas inkonsekvent, men slår man upp texten som registret hänvisar till finns det en systematik bakom val av form på uppslagsord.

Ett flertal av uppslagsorden där *sjukdom* ingår är sammansättningar i obestämd form pluralis, eventuellt med framförställt attribut. Vid kontroll av den text som registret hänvisar till, kan man se att samtliga dessa är hyperonymer vilka har en lista av namngivna sjukdomar listade under sig. Specialfall av uppslagsorden i pluralform är *anmälningspliktiga sjukdomar* och *samhällsfarliga sjukdomar*. Dessa är vedertagna begrepp som står nämnda i denna form i *Smittskyddslagen* (se avsnitt 2.3). Även dessa är hyperonymer med namngivna sjukdomar listade under sig.

Obestämd form singularis används i ett fåtal fall när uppslagsformen är namnet på en viss sjukdom. Detta namn kan vara en fras där bestämningen till ordet *sjukdom* är ett egennamn i genitivform, exempelvis *Alzheimers sjukdom*. Det finns också ett fall där namnet är en sammansättning med *sjukdom* som bas och där denna sammansättning har en framförställd adjektivfras. Detta namn återges även som akronym, *KOL*, *kroniskt obstruktiv lungsjukdom*.

Det finns ytterligare ett par fall där *sjukdom* står i obestämd form singularis, *akut buksjukdom* och *gallstenssjukdom*. Dessa uttryck är till skillnad från pluralorden ovan inte hyperonymer med en mängd underordnade sjukdomar. I den aktuella texten kan man läsa om olika typer av symptom man kan ha som är lokaliserade till buken respektive orsakade av gallstenar. Det handlar alltså om vagare begrepp, inte specifika sjukdomar och inte hyperonymer till specifika sjukdomar.

Bestämningen till *sjukdom* ger istället en allmän beskrivning på hur sjukdomstillståndet yttrar sig.

6. *Medicinsk miniordbok*, encyklopedisk ordbok

På Astra Zenecas webbsida finns det möjlighet att gå in på en länk med namnet *Medicinsk ordbok*. Här hittar man en elektronisk variant av *Medicinsk miniordbok* (Lindskog 2004). Lindskog kallar visserligen sitt verk för ordbok och beskriver det som ett ficklexikon, men enligt Svensén (2004:5–6) är ett sådant verk inte någon ordbok eller något lexikon i egentlig mening. Det är vad Svensén kallar en encyklopedisk produkt, en typ av ordlista som är vanlig inom specifika fackområden. Så här beskriver Svensén fenomenet:

Många av de ”ordböcker” som är inriktade på speciella fackområden kan betraktas som till stor del encyklopediska produkter. [...] Typiskt för referensverk av detta slag är också att de i ganska liten utsträckning behandlar den språkliga sidan av saken (Svensén 2004:5–6).

Detta uttalande stämmer bra överens med *Medicinsk miniordbok*. Lindskogs bok behandlar varken böjning, uttal eller mönster för kombinationer med andra ord. Den är helt enkelt en lista av medicinska ord med tillhörande korta förklaringar.

Skillnaden mellan en encyklopedi och en ordbok är att encyklopedin beskriver världen medan ordboken beskriver enheter i språket. Gränsdragningen är enligt Svensén (2004:5) inte alltid klar. Och enligt honom börjar allt fler språkordböcker med encyklopediska inslag, så kallade encyklopediska ordböcker, att dyka upp på marknaden.

Medicinsk miniordbok följer till viss del de principer som råder i *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005) vad gäller val av form på uppslagsord. Ord som ofta används som hyperonymer, med sjukdomsnamn listade under sig, står i pluralform. Däribland finns vedertagna begrepp från *Smittskyddslagen*, *anmälningspliktiga sjukdomar* och *samhällsfarliga sjukdomar*. Mer vaga begrepp som *folksjukdom*, *stressjukdom*, *organisk sjukdom* och *essentiell sjukdom* står i singularis. Men varför står då andra lika vaga begrepp som *jäktsjukdomar* och *civilisationssjukdomar* i pluralis? Jag kan inte se någon avgörande skillnad mellan dessa ord och dem som nämns ovan, som ju står i singularis. Lindskog har dessutom i den sjätte upplagan (Lindskog 2004) lagt till artikeln *allmänfarlig sjukdom* som inte fanns i den tidigare upplagan (Lindskog 1999). Lindskog har här valt singularform,

något som kan tyckas vara inkonsekvent med tanke på att det är samma typ av begrepp, omnämnt i *Smittskyddslagen*, som det tidigare införda *samhällsfarliga sjukdomar* som fortfarande står i pluralis (se avsnitt 2.3 ovan). Man kan misstänka att Lindskog lagt ner mer arbete på de medicinska förklaringarna än på att få ordboken språkligt konsekvent.

7. Vad säger *MEDLEX* korpus?

För att se om valet av form på uppslagsord möjligtvis är en följd av hur orden används gjorde jag korpussökningar i den medicinska korpusen *MEDLEX* (Kokkinakis 2004). För att få en blandning av olika typer av sjukdomsord valde jag att göra körningar på de ord som återfinns i *Medicinsk miniordbok* (Lindskog 2004) och i *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005).

Vid undersökning av resultatet av *MEDLEX*-sökningarna framgår det att för fraser där ordet *sjukdom* har någon typ av bestämning (till exempel framförställt attribut eller förled i sammansättning), finns det inte många förekomster i bestämd form, vare sig i singularis eller i pluralis. Den typ av fras med bestämning som har störst andel belägg på bestämd form singularis är sammansättningar. Dessa kommer upp i 7 %. Denna låga förekomst av bestämd form stöder iakttagandet att bestämd form används som uppslagsform endast då den ingår som del av ett namn på en specifik sjukdom, exempelvis *egyptiska ögonsjukdomen*.

Vad gäller förekomsten av bestämd form singularis finns emellertid en grupp där förekomsten är betydligt högre, 27 %. Detta är simplexordet *sjukdomen*.

Varför förekommer då just simplexordet *sjukdomen* så ofta i bestämd form, när *sjukdomen* med bestämmningar knappt förekommer alls? En närmare granskning av beläggen på strängen *sjukdomen* ger oss svaret att denna form oftast används i tillbakasyftande funktion. Simplexordet *sjukdomen* syftar alltså tillbaka till en tidigare förekomst av *sjukdom* i någon form. Denna tidigare förekomst har haft bestämmningar och det blir överflödigt att upprepa dessa bestämmningar.

Antagandet att namn inte förekommer böjda i species och numerus finner vi också stöd för i *MEDLEX* korpus. Flera namn förekommer inte i någon form. De namn som det finns belägg på återfinns endast i obestämd form singularis, med två undantag, *Alzheimers sjukdomar* och *Parkinsons sjukdomar* (exempel 4 och 5).

- 4) [...] att bota degenerativa sjukdomar som Parkinsons och Alzheimers *sjukdomar* [...].
- 5) [...] Alzheimers och Parkinsons *sjukdomar* eller andra, mindre vanliga [...] (*MEDLEX* korpus, min kursivering).

Här ser vi emellertid att det i själva verket inte är *Alzheimers sjukdom* eller *Parkinsons sjukdom* som står i pluralform. Ordet *sjukdomar* refererar här till både *Parkinsons* och *Alzheimers*. Nominalfraserna i ovanstående exempel är inte *Alzheimers sjukdomar* eller *Parkinsons sjukdomar* utan *Parkinsons och Alzheimers sjukdomar* respektive *Alzheimers och Parkinsons sjukdomar*. Eftersom det rör sig om mer än en sjukdom har ordet fått pluralform.

På en punkt skiljer sig valet av ord för samma begrepp mellan *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005) och *Medicinsk miniordbok*, femte upplagan, (Lindskog 1999). Det gäller *sexuellt överförbara sjukdomar* i *Medicinsk grundkurs* respektive *sexuellt överförda sjukdomar* i *Medicinsk miniordbok*, femte upplagan. *MEDLEX* korpus ger 14 belegg på *sexuellt överförbara sjukdomar* och 10 på *sexuellt överförda sjukdomar*. Gör man motsvarande sökning med Googles sökmotor på Internet är förhållandet hela 20 600 mot 898. Dessa korpussökningar stöder ordvalet *sexuellt överförbara sjukdomar* som finns i *Medicinsk grundkurs*. I sjätte upplagan av *Medicinsk Miniordbok* (Lindskog 2004) är uppslagsordet ändrat till *sexuellt överförbara sjukdomar*.

MEDLEX korpus ger stöd i varierande grad för val av singular- respektive pluralform hos uppslagsorden. Med undantag för *inflammatoriska tarmsjukdomar* kan vi se att de former som valts i *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005) stämmer väl överens med beläggen i korpusen. Såväl sjukdomsnamnet *kroniskt obstruktiv lungsjukdom* som den allmänt beskrivande benämningen *gallstenssjukdom* har fått träffar enbart i obestämd form singularis. Samtidigt har flertalet av de ord som står i obestämd form pluralis fått flest belegg på denna form. För orden ur *Medicinsk miniordbok* (Lindskog 1999, 2004) är det svårare att dra slutsatser då flera ord står utan belegg och andra har fått jämn fördelning över singularis och pluralis. Vad vi emellertid kan se är att de ord som har tydlig övervikt för obestämd form pluralis är sådana ord som utan problem kan klassificeras som hyperonymer även om de i *Medicinsk miniordbok* inte nödvändigtvis har fått pluralformen som uppslagsord. De former som valts i *Medicinsk miniordbok* är *infektionssjukdom*, *könssjukdom*, *blodsjukdomar* och *sexuellt överförbara sjukdomar*.

I vilken kontext används då olika böjningsformer? Den tydligaste tendensen ser vi hos ord med stor övervikt för pluralformen. Bland dessa förekomster ser vi att många figurerar som rubriker eller som överskrifter till tabeller. Detta är helt i linje med den överordnade funktionen hos dessa hyperonymer.

En annan, lite svagare tendens kan ses hos orden som kan klassificeras som hyperonymer. I pluralform tenderar de, även i löpande text, att stå tillsammans med en lista av sina hyponymer och i singularform står de ofta som förklaring till ett underordnat sjukdomsnamn, som i exempel 6 nedan.

- 6) *Acne vulgaris* är en *hudsjukdom* som drabbar många unga människor (MEDLEX korpus, min kursivering).

De sjukdomsord som inte entydigt kan tolkas som hyperonymer tenderar att förekomma i mer allmänt hållna kontexter, som i exempel 7 nedan. Det finns emellertid för få belegg i MEDLEX för att man ska kunna dra definitiva slutsatser.

- 7) Gallstensförekomst och *gallstenssjukdom* är två skilda saker (MEDLEX korpus, min kursivering).

Ett problem med att bestämma formen hos uppslagsordet efter klassificeringen hyperonymer/icke-hyperonymer är att avgöra hur gränsdragningen klasserna emellan ska ske. Möjligtvis finns det inte en sådan absolut uppdelning, snarare en skillnad i användning. Vissa ord används ofta som hyperonymer och kan utan besvär klassificeras som sådana, medan andra är svårare att klassificera.

8. Slutsats

Vid en första anblick tycks valet av uppslagsform i olika lexikon och ordlistor vara mer eller mindre godtyckligt. Men vid närmare granskning framträder en viss ordning. Tre saker verkar vara av avgörande betydelse: 1) Om ordet är ett namn lexikaliserat i bestämd form står det också i bestämd form som uppslagsord, i andra fall står det i obestämd form. 2) Om ordet är en hyperonym som tar en lista av andra ord som hyponymer kan det stå i pluralform. 3) Typen av verk ordet är listat i påverkar valet av uppslagsform.

I de fall där ordet i fråga är ett namn enligt mönstret "egen-namn+genitiv *sjukdom*" är uppslagsformen alltid obestämd form sin-

gularis. Ett namn står vanligtvis inte i pluralis, därför valet av singularis. Namn brukar heller inte stå i bestämd form, därför ingen böjning i species. Dessutom har dessa fraser redan en bestämning i sitt genitivattribut vilket även detta utesluter bestämd form.

Ett lexikon har som funktion att ge information om ord och deras böjningsformer. Grundregeln är därför att uppslagsorden ska stå i den mest grundläggande formen. Lexikonet ger därutöver böjningsinformation så att användaren kan skapa möjliga ordformer. *MEDLEX* lexikon (Kokkinakis 2004) håller sig strikt till denna princip vad gäller sjukdomsord.

Registret till *Medicinsk grundkurs* (Gillå 2005) har visserligen olika former på sina uppslagsord, men här speglar formen användningen av ordet. Pluralform innebär att ordet i fråga är en hyperonym och har flera andra ord listade under sig. Singularform speglar en allmän beskrivande funktion.

Medicinsk miniordbok (Lindskog 2004) varierar sitt val av ordform. Detta kan förklaras med att *Medicinsk miniordbok* snarare är av encyklopedisk art än lexikologisk. Istället för att ge information om ordets former ger den information om ordets betydelse och innehåll. Formerna på ordet speglar då, i bästa fall, ordets användning och relation till andra ord.

En informationstesaurus, som exempelvis *Svensk MeSH*, har som uppgift att vara stöd vid klassificering och tillhandahåller relationer mellan ord i trädstrukturer. Överordnade ord (hyperonymer) skrivs i pluralform, vilket kan tyckas rimligt eftersom de har en mängd ord underordnade sig. I de fall då ändnoderna i trädstrukturen är benämning på något oräknebart, som till exempelvis ett namn på en sjukdom, står detta i singularis.

Kort sagt, valet av form på uppslagsord beror både på vilken typ av verk det gäller och vilken funktion det aktuella ordet har. Korpusökningar ger stöd åt ett par tendenser i valet av uppslagsform: 1) Namn böjs inte och står i den böjningsform som finns i namnet. 2) Överordnade ord som kan fungera som samlingsnamn till en lista av underordnade ord tenderar att stå i pluralis. Utöver detta ger korpussökningarna inte något entydigt stöd åt den ena eller andra formen.

Litteraturförteckning

- Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén 1997. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Chowdhury, G.G. 1999. *Introduction to Modern Information Retrieval*. London: Library Association Publishing.
- Gillå, Urban 2005. *Medicinsk grundkurs*. Stockholm: Bonnier Utbildning.
- Kokkinakis, Dimitrios 2004. *MEDLEX: Technical Report*. Göteborg: Department of Swedish Language, Språkdata, Göteborg University. (demo.spraakdata.gu.se/svedk/pbl/MEDLEX_work2004.pdf)
- Kungliga biblioteket, Riktlinjer och tillämpningsanvisningar för ämnesordsindexering* [www].
<http://www.kb.se/Bus/Ao/aoriktlinjer_4.htm>. Hämtat 21 november 2005.
- Lindskog, Bengt 1999. *Medicinsk miniordbok*. 5:e upplagan. Stockholm: Nordiska Bokhandels Förlag.
- Lindskog, Bengt 2004. *Medicinsk miniordbok*. 6:e upplagan. Stockholm: Nordiska Bokhandels Förlag.
- Medical Subject Headings (U.S. National Library of Medicine, Bethesda, MD)* [www]. <<http://www.nlm.nih.gov/mesh/>>. Hämtat 8 november 2005.
- Medicinsk ordbok* [www].
<<http://www.astrazeneca.se/kompetens/medicinskordbok.asp>>. Hämtat 7 december 2005.
- MeSH-resurser vid KIB (Karolinska Institutet Universitetsbiblioteket, Stockholm)* [www]. <<http://mesh.kib.ki.se/>>. Hämtat 8 november 2005.
- Rogström, Lena 1998. *Jacob Serenius lexikografiska insats*. Meijerbergers arkiv för svensk ordforskning, 22. Göteborg.
- Skoldatanätet: Lexin – Svenska ord* [www].
<<http://lexin.nada.kth.se/sve-sve.shtml>>. Hämtat 5 maj 2006.
- Smittskyddslagen* [www].
<<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20040168.htm>>. Hämtat 25 november 2005.
- Svensén, Bo 1997. *Handbok i lexikografi*. 1:a upplagan. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Svensén, Bo 2004. *Handbok i lexikografi*. 2:a upplagan. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Svenska Akademiens ordlista. 1986. 11:e upplagan. Stockholm: Svenska Akademien.

Svenska Akademiens ordlista. 1998. 12:e upplagan. Stockholm: Svenska Akademien.

Svensk ordbok. 1986. Stockholm: Språkdata & Esselte Studium.

Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik, Del 2, Ord*. Stockholm: Svenska Akademien.

Bilaga A. Förekomster av sjukdomsnamn i MEDLEX

TABELL 1. *Antalet förekomster i MEDLEX korpus för olika former av de sjukdomsnamn som förekommer i Medicinsk miniordbok (6:e uppl.) och Medicinsk grundkurs*

	Obestämd form singularis	Bestämd form singularis	Obestämd form pluralis	Bestämd form pluralis
femte sjukdomen	0	0	0	0
egyptiska ögonsjukdomen	0	0	0	0
fjärde könssjukdomen	0	0	0	0
fjärde sjukdomen	0	0	0	0
sjätte sjukdomen	0	0	0	0
kroniskt obstruktiv lungsjukdom	30	0	0	0
Addissons sjukdom	10	0	0	0
Alzheimers sjukdom	197	0	1	0
Basedows sjukdom	6	0	0	0
Bechterews sjukdom	18	0	0	0
Bowens sjukdom	0	0	0	0
Buergers sjukdom	1	0	0	0
Bürgers sjukdom	0	0	0	0
Crohns sjukdom	50	0	0	0
Dercums sjukdom	1	0	0	0
de Quervains sjukdom	2	0	0	0
Föllings sjukdom	0	0	0	0
Gilberts sjukdom	2	0	0	0
Graves sjukdom	2	0	0	0
Hailey et Haileys sjukdom	0	0	0	0
Hirschsprungs sjukdom	2	0	0	0
Hodgkins sjukdom	4	0	0	0
Kawasakis sjukdom	1	0	0	0
Kienböcks sjukdom	0	0	0	0
Köhlers sjukdom	0	0	0	0
Legg-Calvé-Pertes sjukdom	0	0	0	0
Letterer-Siwes sjukdom	0	0	0	0
Ménières sjukdom	8	0	0	0
Pagets bensjukdom	1	0	0	0
Pagets bröstvärtessjukdom	0	0	0	0
Parkinsons sjukdom	68	0	1	0
Perthes sjukdom	1	0	0	0
Raynauds sjukdom	0	0	0	0
Refsums sjukdom	0	0	0	0
Schaumanns sjukdom	0	0	0	0
Scheuermanns sjukdom	0	0	0	0
Schlatters sjukdom	2	0	0	0
Stills sjukdom	0	0	0	0
von Recklinghausens sjukdom	0	0	0	0
von Willebrands sjukdom	8	0	0	0

Bilaga B. Förekomster av sjukdomsbenämningar i MEDLEX

B.1. Uppslagsord från *Medicinsk miniordbok*

TABELL 2. *Antalet förekomster i MEDLEX korpus för olika former av de sjukdomsord som förekommer i Medicinsk miniordbok (6:e uppl.)*

	Obestämd form singularis	Bestämd form singularis	Obestämd form pluralis	Bestämd form pluralis
bristsjukdom	3	3	6	0
folksjukdom	11	5	16	4
infektionssjukdom	15	0	44	3
mentalsjukdom	0	0	1	0
nervsjukdom	3	4	8	0
sinnessjukdom	10	1	0	0
stressjukdom	0	0	0	0
svampsjukdom	4	1	0	0
systemsjukdom	12	0	5	0
upplagringssjukdom	0	0	0	0
yrkessjukdom	4	0	0	0
allmänfarlig sjukdom	8	0	5	1
bipolär sjukdom	13	0	0	0
essentiell sjukdom	0	0	1	0
myeloproliferativ sjukdom	0	0	1	0
obstruktiv lungsjukdom	36 ¹	1	1	0
organisk sjukdom	1	0	1	0
restriktiv lungsjukdom	4	0	0	0
bindvävssjukdomar	8	5	10	0
blodsjukdomar	5	4	29	1
civilisationssjukdomar	0	0	0	0
glykogenupplagringssjukdomar	0	0	0	0
inhalationssjukdomar	0	0	0	0
jäktsjukdomar	0	0	0	0
konsumtionssjukdomar	0	0	0	0
kvinnosjukdomar	1	0	0	0
könssjukdomar	9	5	37	0
virussjukdomar	16	2	8	0
ämnesomsättningsjukdomar ²	4	0	2	0
anmälningspliktiga sjukdomar	5	0	2	2
autoimmuna sjukdomar	22	4	24	0

¹ 30 av dessa förekommer i kontexten *kroniskt obstruktiv lungsjukdom*, vilket jag bedömt vara ett namn på en enskild sjukdom.

² Jag har sökt på ordet så som det står här, inte på *ämnesomsättningsjukdomar*, den stavning som finns i *Medicinsk miniordbok* (6:e uppl.).

psykosomatiska sjukdomar	2	0	1	0
reumatiska sjukdomar	22	5	19	1
samhällsfarliga sjukdomar	5	0	2	0
sexuellt överförbara sjukdomar (6:e uppl.)	0	0	13	1
sexuellt överförda sjukdomar (5:e uppl.)	0	0	10	0

B.2. Uppslagsord från *Medicinsk grundkurs*

TABELL 3. *Antalet förekomster i MEDLEX korpus för olika former av de sjukdomsord som förekommer i Medicinsk grundkurs*

	Obestämd form singularis	Bestämd form singularis	Obestämd form pluralis	Bestämd form pluralis
kroniskt obstruktiv lungsjukdom	30	0	0	0
gallstenssjukdom	5	0	0	0
akut buksjukdom	0	0	0	0
blodsjukdomar	5	4	29	1
cancersjukdomar	20	8	21	4
hjärt- kärlsjukdomar	25	0	11	0
hudsjukdomar	104	25	214	6
infektionssjukdomar	16	0	45	3
muskelsjukdomar	1	4	6	0
anmälningspliktiga sjukdomar	5	0	2	2
inflammatoriska tarmsjukdomar	48	0	18	3
samhällsfarliga sjukdomar	5	0	2	0
sexuellt överförbara sjukdomar	0	0	13	1

Bilaga C. Förekomster av sjukdomsfraser i *MEDLEX*

TABELL 4. *Antalet förekomster av olika böjningsformer i MEDLEX korpus av simplexordet sjukdom, sjukdom som huvudled i sammansättning, sjukdomsnamn på formen "egennamn+genitiv sjukdom" samt sjukdom med framförställt attribut*

	Obestämd form singularis	Bestämd form singularis	Obestämd form pluralis	Bestämd form pluralis
<i>sjukdom</i>	1685 (42 %)	1057 (27 %)	1175 (29 %)	66 (2 %)
<i>förled+sjukdom</i>	1206 (50 %)	178 (7 %)	994 (41 %)	42 (2 %)
<i>Egennamn+gen. sjukdom</i>	445 (99,6 %)	0 (0 %)	2 (0,4 %)	0 (0 %)
<i>attribut sjukdom</i>	656 (48 %)	59 (4 %)	609 (45 %)	34 (3 %)

Bilaga D. Uppslagsord i *MEDLEX* lexikon som innehåller strängen *sjukdom*

abortiv sjukdom	Kawasakis sjukdom
Addisons sjukdom	Kienböcks sjukdom
Alzheimers sjukdom	kvinnosjukdom
barnsjukdom	könssjukdom
Basedows sjukdom	Ménières sjukdom
Bechterews sjukdom	neurologisk sjukdom
bipolär sjukdom	organisk sjukdom
blodsjukdom	Parkinsons sjukdom
Bowens sjukdom	Perthes sjukdom
bristsjukdom	Raynauds sjukdom
Bürgers sjukdom	Refsums sjukdom
Crohns sjukdom	Schaumanns sjukdom
de Quervains sjukdom	Scheuermanns sjukdom
essentiell sjukdom	Schlatters sjukdom
folksjukdom	sjukdom
Föllings sjukdom	sjukdomsbild
Gilberts sjukdom	sjukdomshistoria
Graves sjukdom	sjukdomskänsla
Guillain-Barrés sjukdom	stensjukdom
Hailey-Haileys sjukdom	Stills sjukdom
Hirschsprungssjukdom	svampsjukdom
hjärt-kärlsjukdom	systemsjukdom
hjärtsjukdom	Tietzes sjukdom
Hodgkins sjukdom	tumörsjukdom
infektionssjukdom	von Willebrands sjukdom
interkurrent sjukdom	yrkessjukdom

Bilaga E. Registerpunkter i *Medicinsk grundkurs* som innehåller strängen *sjukdom*

akut buksjukdom	medel mot hjärt- och kärlsjukdomar
Alzheimers sjukdom	medel vid behandling av cancersjukdomar
anmälningspliktiga sjukdomar	medel vid psykisk sjukdom och lugnande medel
blodsjukdomar	medel vid sjukdomar i luftvägarna
cancersjukdomar	medel vid sjukdomar i mag-tarmkanalen
Crohns sjukdom	muskelsjukdomar
gallstenssjukdom	Parkinsons sjukdom
hjärt- kärlsjukdomar	samhällsfarliga sjukdomar
hudsjukdomar	sexuellt överförbara sjukdomar
infektionssjukdomar	
inflammatoriska tarmsjukdomar	
KOL, kroniskt obstruktiv lungsjukdom	

Bilaga F. Uppslagsord i *Medicinsk miniordbok (6:e uppl.)* som innehåller strängen *sjukdom*

Addisons sjukdom	glykogenupplagringsjukdomar
allmänfarlig sjukdom	Graves sjukdom
Alzheimers sjukdom	Hailey et Haileys sjukdom
anmälningspliktiga sjukdomar	Hirschsprungs sjukdom
autoimmuna sjukdomar	Hodgkins sjukdom
Basedows sjukdom	infektionssjukdom
Bechterews sjukdom	inhalationssjukdomar
bindvävssjukdomar	jäktsjukdomar
bipolär sjukdom	Kawasakis sjukdom
blodsjukdomar	Kienböcks sjukdom
Bowens sjukdom	konsumtionssjukdomar
bristsjukdom	kvinnosjukdomar
Buergers sjukdom	Köhlers sjukdom I och II
Bürgers sjukdom	könssjukdomar
civilisationssjukdomar	Legg-Calvé-Pertes sjukdom
Crohns sjukdom	Letterer-Siwes sjukdom
Dercums sjukdom	Ménières sjukdom
de Quervains sjukdom	mentalsjukdom
egyptiska ögonsjukdomen	myeloproliferativ sjukdom
essentiell sjukdom	nervsjukdom
femte sjukdomen	obstruktiv lungsjukdom
fjärde könssjukdomen	organisk sjukdom
fjärde sjukdomen	Pagets bensjukdom
folksjukdom	Pagets bröstvårtesjukdom
Föllings sjukdom	Parkinsons sjukdom
Gilberts sjukdom	Perthes sjukdom

psykosomatiska sjukdomar
Raynauds sjukdom
Refsums sjukdom
restriktiv lungsjukdom
reumatiska sjukdomar
samhällsfarliga sjukdomar
Schaumanns sjukdom
Scheuermanns sjukdom
Schlatters sjukdom
sexuellt överförbara sjukdomar
sinnessjukdom
sjukdom
sjukdomsfrekvens
sjukdomsklassifikation

sjukdomspanorama
sjätte sjukdomen
Stills sjukdom
stressjukdom
svampsjukdom
systemsjukdom
upplagringssjukdom
virussjukdomar
von Recklinghausens sjukdom 1
von Willebrands sjukdom
yrkessjukdom
ämnesomsättningsjukdomar
överförbara sjukdomar